

is als de verschillen in bezit en inkomen beperkt zijn. Overigens ter voorkoming van misverstanden: de foto's van de auteur zien er heel professioneel uit.

P. C. Emmer

MIDDELEEUWEN

K. A. H. W. Leenders, *Van Turnhoutervoorde tot Strienermonde. Ontginnings- en nederzettings-geschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied 400-1350. Een poging tot synthese* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Zutphen: Walburg pers, 1996, xiii + 662 blz., f69,50, ISBN 90 6011 970 3).

Zo'n prachtige titel als zijn vorige boek *Verdwenen venen* kon Leenders dit keer niet verzinnen. Een directe link tussen dat boek en de onderhavige studie is er wel, want deze in Amsterdam verdedigde dissertatie kan beschouwd worden als een beschrijving van de periode voorafgaande aan de in dat boek behandelde fase van de grootschalige turfwinning in het westelijke gedeelte van het tegenwoordige Noord-Brabant. Het is het gebied waar Leenders alles van weet en al sinds de jaren zestig intensief bronnenonderzoek verricht. Eerst decennia lang als rechtgeaarde amateur—liefhebber—en nu als voorlopig hoogtepunt met een welverdiende doctorstitel als historisch-geograaf. Iemand die al zo lang met zo'n *drive* in een regio onderzoek heeft gedaan, heeft in de eerste plaats een gigantische bronnenkennis opgedaan, maar daarnaast inzicht in zijn onderzoeksgebied verworven die uitstijgt boven die 'simpele' bronnenkennis en die hem in staat stelt allerlei ontwikkelingen en fenomenen in samenhang te bezien. Het bescheiden 'poging' uit de ondertitel van dit boek kan dan ook rustig geschrapt worden, want een synthese is het. Of deze op alle onderdelen klopt, kan ik niet beoordelen. Vast staat wel dat iedere onderzoeker in de West-Brabantse geschiedenis als eerste naar dit boek zal grijpen. Heel veel plaatselijke onderzoekers in het gebied beschikken nu over een prachtig referentiekader waaraan zij hun eigen bevindingen kunnen toetsen.

Naast schriftelijke bronnen, die voor de oudste perioden natuurlijk ontbreken, maakt Leenders veelvuldig gebruik van archeologische en naamkundige gegevens alsmede van pollenanalyse en reconstructie van nederzettingvormen. Voor de latere perioden gebruikt de auteur het voorkomen van *allodia* (vrije goederen) en daarna het ontstaan van parochies en grote bezitscomplexen om zijn bewoningsgeschiedenis te reconstrueren. Op grond hiervan onderscheidt hij vijf occupatiefasen tussen 400 en 1350. De eerste fase wordt geplaatst tussen 400 en 550 en heet de post-Romeinse periode. Het is een tijd waarin ieder spoor van bewoning ontbrak en de natuur de kans kreeg te regenereren. De eerste sporen van een hernieuwde occupatie dateren van halverwege de zesde eeuw, en daar laat Leenders dan ook zijn tweede, de pioniersfase beginnen. Deze zou duren tot het jaar 1000. Er was in die periode geen sprake van een georganiseerde kolonisatie maar van incidentele pioniers. Grote gedeelten van het onder andere met veen overdekte gebied bleven onbewoond. Na 1000 werd West-Brabant overlooptgebied van Vlaanderen. Nieuwe nederzettingen werden gesticht en andere werden uitgebreid. Er ontwikkelde zich een netwerk van parochies, maar veel macht kon er door regionale heersers als bisschoppen en graven in het gebied niet worden uitgeoefend. Pas in de tweede uitbouwfase van 1150-1245 konden twee landsheren hun gezag in het gebied vestigen, de hertog van Brabant en de graaf van Holland. Veel grondgebied dat eerder vrij geweest was en in handen van lokale machthebbers werd nu feodaal bezit. Onder invloed van de groei van de bevolking werd de

nederzettingsstructuur gecompliceerder en werden er gehuchten gesticht. Een en ander leidde tot ontginning van de hoger gelegen gedeelten van het gebied, maar de lagere veengebieden werden nog steeds gemeden. Na 1245 begon een fase van explosieve groei waarin ook de veengebieden *en masse* ontgonnen werden. Deze ontginning was enerzijds het gevolg van de grote bevolkingstoename en de daarmee samenhangende behoefte aan leefruimte, maar ook van de steeds groeiende energiebehoefte die deze groei met zich bracht. West-Brabantse turf kon hierin voorzien. Daarnaast werd in het studiegebied ook de winning van zout steeds belangrijker. Deze werd op zijn beurt mede gestimuleerd door de bodemdaling en vernatting/verziltting als gevolg van de verveningen. Turf- en zoutwinning leidden uiteindelijk tot grote overstromingen, maar die vallen buiten de periode van dit boek.

De grote expansie en daarmee de in dit boek behandelde periode eindigde rond 1350. Na de beschrijving van de vier onderscheiden fasen, die de romp van het boek vormen, gaat Leenders in hoofdstuk negen in op de discussies rond de ontginningen en de occupaties in zijn onderzoeksgebied en op de plaats van zijn onderzoek in een groter verband. De meeste aandacht daarbij gaat uit naar de nederzettingstructuren op regionaal, lokaal en individueel niveau. Gradiënten spelen daarbij een belangrijke rol. Waar het gaat om het nederzettingsmodel op lokaal niveau toont de auteur zich een aanhanger van het 'Kempenmodel', waarbij in het zuiden van de Meierij van 's-Hertogenbosch op grond van opgravingen nieuw licht op de ontwikkelingen van de nederzettingen aldaar werd geworpen. Hoewel nog onvoldoende gebaseerd op archeologische opgravingen in zijn eigen studiegebied meent de auteur toch dit dynamische model met zijn bevindingen te kunnen uitbouwen, met name op het punt van de gehuchten en de losse hoeven. Waar het gaat om de Grote Ontginningen past zijn onderzoeksgebied daar goed in, alleen in de timing wijkt het wat af. Westelijk Noord-Brabant liep vijftig tot honderd jaar achter Vlaanderen aan. Het was vooral een overloopgebied. Van een semi-natuurlijk landschap transformeerde het gebied in circa achthonderd jaar in een relatief behoorlijk bevolkt gebied met nauwelijks nog natuur.

Zoals Leenders met *Verdwenen venen* westelijk Noord-Brabant zijn veen heeft teruggegeven, zo heeft hij het met dit boek ook de vroege Middeleeuwen terugbezorgd. Niemand zal meer durven beweren dat daar niets te beleven was, zo kan de schrijver na ruim vijfhonderd pagina's aan het slot van zijn betoog vergenoegd vaststellen. Ik zou niet durven hem daarin ongelijk te geven.

M. A. W. Gerding

A.-M. Helvétius, *Abbayes, évêques et laïques. Une politique du pouvoir en Hainaut au moyen âge (VUE-XIe siècle)* (Dissertatie Vrije universiteit Brussel 1991, Collection histoire in-8° XCII; Brussel: Crédit communal, 1994, 367 blz., ISBN 2 87193 206 9).

Dezer dagen is de institutionele druk op jonge academici om te publiceren én om zichzelf te affirmeren groot, erg groot. Na Helvétius' publicatie van haar proefschrift (verdedigd februari 1991 aan de Vrije universiteit Brussel) te hebben doorgenomen, blijft mij een wrang gevoel bij. Vooreerst, omdat dit mijns inziens een boek te vroeg is, en verder omdat dit boek kenmerken vertoont van een zeker jonge-Turkensyndroom.

Een boek te vroeg: het werk handelt over Henegouwse abdijen en kapittels in de vroege Middeleeuwen. Successievelijk behandelt Helvétius in drie delen de Merovingische stichtingen van abdijen, de Karolingische secularisaties en de evolutie, in de tiende en elfde eeuw, van graafschap naar territoriaal vorstendom. Binnen elk deel besteedt Helvétius een afzonderlijk